

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЭПИСТОЛЯРЛЫҚ ПРОЗАСЫНЫҢ ДАМУЫ

*Қалижарова Ж.Т.¹

*¹докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты, Алматы,
Қазақстан,
e-mail: kalizharovazhadyra@mail.ru

Аңдатпа. Аталған мақалада XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының жеке өмір деректеріне және ұлт тағдырына, қазақ тілі мәселесіне байланысты жазған ашық хаттары, өз замандастарымен, қаламгерлермен, оқырмандарымен, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткерлерімен жазысқан және басқалардан алған хаттары мен жазба-деректері қарастырылған.

Мақаланың негізгі мақсаты – XX ғасыр басында өмір сүріп, қоғамдық қызмет атқарған қазақ қаламгерлерінің хаттарын қарастырып, олардың мазмұнын, көркемдік құрылымын, қоғам мен заман шындығын қалай шынайы бейнелегенін анықтау. Сол арқылы қазақ зиялыларының эпистолярлық жанрда шынайылық пен ашықтық танытқандығын дәйектеу. Алдыға қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетіндегі эпистолярлық шығармаларды жинақтау, тақырыбына қарай сұрыптау жұмыстары жүргізілді. Ә.Бөкейханның, А.Байтұрсынұлының, М.Шоқайдың, С.Сейфуллиннің, С.Мұқановтың түрлі тақырыптағы хаттарының мазмұны ашылып, талдау жасалды. Бұған қоса эпистолярлық жанрдың қазақ көркем әдебиетіндегі көрінісі де назарға алынды. XX ғасыр басындағы эпистолярлық шығармалар әдебиеттанушылар тарапынан назарға алынбаған. Мақала авторлары осы олқылықтың орнын толтырып, XX ғасыр әдебиетіндегі қазақ эпистолярлық жанрын тақырыптық жағынан жіктейді.

Мақаланы жазу барысында зерттеудің бағытына байланысты қажетінше ғылыми талдау мен жинақтау, хронологиялық, кешенді талдау әдістері негізге алынды.

XX ғасыр басындағы қаламгерлер арасында жазылған хат-хабарларда көбінесе әдебиеттің, көркем шығарманың тағдыры, ұлт мұрасы, халықтың жағдайы, туған жер мәселесі кеңінен сөз болатындығы анықталды. Автор XX ғасыр басындағы қазақ эпистолярлық прозасын былайша жіктеуді ұсынады: елдің әлеуметтік мәселелеріне қатысты жазылған хаттар; ғылым-білім саласына, тіл мәселесіне байланысты жазылған хаттар; достық қарым-қатынас үлгілерін көрсететін хаттар; көркем шығармаларда кездесетін эпистолярлық жанр үлгілері.

Мақала жоғары оқу орындарындағы «Әдеби сын», «Әдебиет сыны тарихы», «Әдебиет теориясы» пәндерін оқытуда пайдалы болады деп саналады. Зерттеу нәтижелерін қаламгерлерді танытуға арналған дәрістер мен практикалық сабақтарға дайындық кезінде қосымша оқу материалы ретінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: эпистолярлық мұра, эпистолярлық жанр, мұрағат, қолжазба, әдебиет мәселесі, әдебиет сыны, әдеби мұра, мәдени мұра

Негізгі ережелер

Эпистолярлық жанр өз бастауын көне дәуірден алады. Бұған ерте замандарда өмір сүрген Цицеронның, Горацийдің жазған хаттары дәлел бола алады. Әлемдік деңгейдегі әдебиеттану мәселесінде қарасақ, олардың жазған хаттары эпистолярлық жанрдың негізін қалады. Кейіннен хат түрінде

жазылған прозалық шығармалар дамыды. «Әдебиеттану терминдерінің сөздігінде» эпистоляр шығармалардың хат сияқты жазылатын шығармалар екенін айта келе, хат сияқты өлеңдермен бірге, қара сөзбен жазылған шығармалар да негізінен эпистоляр шығармалардай жазылатынына назар аудартқан. Әдеби туындыда әдеби персонаждардың бір-біріне жолдаған хаттарына үлкен орын берілетіні де баса көрсетіледі [1, 269 б.]. Хаттарды қолдану арқылы кейіпкер болмысын тереңірек ашуға мүмкіндік болатыны да сөздікте нақтылы көрсетілген. Көрсетілген терминде эпистолярлық жанрдың дискурстық ерекшелігі толық сипатталады. Оның қазіргі уақытта дамыған түрлері туралы да мәлімет беріледі.

Қазақ әдебиетіндегі эпистолярлық жанрдың маңызы туралы жазушы, әдебиеттанушы А.Кемелбаева жазушылардың арасында эпистолярлық прозаны пайдалану көркем сөздің құдіретін түсініп қана қоймай, бұл бағытта сөзге өте ұқыпты қарау керек екенін айтады. Әдебиеттанушы эпистолярлық проза жазушының неше есе еңбектенуін қажет екеніне де назар аудартады. Эпистолярлық жанрға тән ерекшелік ретінде қарапайым ғана уақытта өткен тарихи сәтті барлық психологиялық сипатымен беретін құдіретіне де ерекше қарау керек екенін айтады [2, 22 б.]. Әдебиеттанушының осы ойын құптай отырып, зерттеу мақаламызда ХХ ғасыр басындағы қазақ эпистолярлық прозасын нысана етуіміз де осыдан. Яғни, қазақ зиялыларының жазған хаттары арқылы сол кезеңнің тарихына тереңірек үңілуді мақсат еттік.

Кіріспе

ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде орын алған Алаш қозғалысы мен сол кездегі қазақ қауымының оқуға бет бұруы қазақ халқының жазу тіліндегі іс-қағаз, құжаттар тілін де бір арнаға түсірді. Мәселен, елдегі жалпықазақ съездерінің хаттама мен қаулылары, «Алаш» партиясының бағдарламасы, қатынас хаттары құжат тілінің жаңа бағыттағы лексикасының дамуына айтарлықтай үлес қосты. Бұған қоса, осы ХХ ғасыр басында қазақ эпистолярлық жанрының күрт дамығанын байқаймыз. Алаш зиялылары Ә. Бөкейхан, А. Байтұрсынұлы, М. Шоқай, М. Тынышбаев, Х. Досмұхамедұлы, М. Дулатов, т.б. эпистоляр жазбалары осы бағыттағы тамаша үлгілер болып саналады. Қазақ жазба әдебиеті тарихындағы алаш уақытына байланысты зерттеулерде қазақ сөз қолданысының ерекшеліктерін байқататын мысалдар жеткілікті. Бір ғана А. Байтұрсынұлының тіл білімі мен әдебиеттанудан жасаған қазақ тіліндегі терминдері бұған куә. Сөздерді дұрыс пайдалану, бір ұғымды беру, жаңа сөз тіркестерін қолдану – алаш қаламгерлерінің ұлттық ділі мен қазақша ойлау жүйесін аңғартады. Сонымен қатар, олардың Батыс және Шығыс ғылымы мен білімін зерделеп, қазақ ұғымына сай қолданысқа келтіргенін көреміз. Әлемдік деңгейдегі ғылымдардың дамуын жақсы зерделеген алаш зиялыларының қазақ тілінде қолданған лексикалық сөз қоры бүгінгі қазақ тілінің жаңа деңгейі болып саналған. Олардың қазақ эпистолярлық прозасының әлемдік өркениет сатысында жаңа бағытта дамуына зор үлес қосқанын байқаймыз. Алаш

зиялыларының еңбегі бүгінгі күні еліміздің қарқынды дамуына өз үлесін қосатын қазыналы шығармалар ретінде пайдаланылып отыр.

Материалдар және әдіс-тәсілдер

Зерттеу жұмысын жазу барысында қалыптасқан ғылыми талдау мен жинақтау, хронологиялық, кешенді талдау әдістері қажетінше пайдаланылды.

Талқылау

Жанр – даму үстіндегі ұғым. Оның күрделілігі мен әр дәуірдің тудырған қоғамдық және әлеуметтік ерекшелігіне байланысты жаңа түр тауып, жаңа арнада жаңа жанрдағы туындыларда көрініп жатуы заңдылық. Академик Зейнолла Қабдоловтың белгілі бір тарихи дәуірлердегі түрлі жанрлардың өз негізін сақтап, даму барысында жанрдың ерекшелігіне өз үлесін қосатыны туралы айтқаны еске оралады. Жанрдың даму кезеңдері – тірі үрдіс. Олай болса, жанр жаңадан пайда болады, өркендейді, жаңғырады, мүлдем жоғалады... [3, 311 б.] деген тұжырымы орынды деп айтуға

болады. Эпистолярлық жанр ғалымның жанрға берген анықтамасына сай пайда болып, формасын өзгертіп бүгінгі күнге дейін жетіп отыр. Әр заманның өз ерекшелігіне байланысты бұл жанрдың шарықтау кезеңі ХХ ғасырдың басы мен 80-90 жылдарға дейінгі кезең деуге болады. Мақсатымыз ХХ ғасыр басындағы хат-хабар мәселесіне арналғандықтан тарихи арна бойынша қазақ зиялы қауымынан мұра болып қалған жазбаларға назар аударамыз.

Қазақ зиялылары қазақ елінің әлеуметтік жағдайына, тіл мәселесіне, ұлттың тағдырына қатысты ойларын ашық түрде жазып, хат түрінде тиісті орындарға жіберуді дәстүрге айналдырды. Соның бір мысалы А. Байтұрсынұлының В.Ленинге жазған хаттары. Бұл құжаттар қазақ ұлтының ғана емес, бүкіл түркі жұртының ортақ мақсат-мүдделерін жан-жақты, кең әрі терең жеткізген аса маңызды тарихи құжат [4]. Ахмет Байтұрсынұлының қазақ ұлтының біртұтастығын сақтау барысында барлық жан дүниесімен берген асыл ойлары бүкіл Алаш азаматтарының лениншілдердің ұстанған таптық көзқарасына жалпыадамзаттық құндылықтарды қарсы қойғанын байқаймыз. Қазақ елінің ұлттық тамырына балта шабуға бағытталған солақай саясаттың лебін ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының барынша ашық айтқанын көреміз.

Түркі дүниесіне жарық жұлдыз болып келген ұлтымыздың көсемдерінің бірі Мұстафа Шоқайдың да эпистолярлық бай мұрасы тек тарих сабақтарын алып қою үшін ғана емес, болашақ ұрпаққа елінің ертеңі үшін өмір сүрген Алаш зиялыларының ғұмырнамалық дастаны сияқты болмақ. Себебі, оның хаттарының басым бөлігі қазақ елінің азаттығы, тәуелсіздігі туралы болатын. Алаш азаматтарының арасына жік сызығын салғысы келген кей зерттеушілер кезінде М. Шоқай мен Ә. Бөкейхан арасындағы келіспеушіліктің болғаны туралы да айтқан. Алайда олардың жазған хаттары, арттарында қалдырған мол жазулары керісінше екі алаштықтың бірлесе қимылдағанын көрсетеді.

Бүгінгі күні қазақ әдебиеті зерттеушілерінің шетелдік басылымдар мен кітаптарды, журналдарды, архивтерді аралап жүріп тапқан мол мұраларымыз

аздап болса да елге оралып отыр. Оған дәлел ретінде Мұстафа Шоқайға катысты барлық мол қазынаның елге келе бастауы.

Мысалы, түркі халықтарына ортақ мұраларды зерттеп жүрген «ТҮРКСОЙ» халықаралық ұйымы таяуда Түркиядағы бір мұрағаттан М. Шоқайұлының өз қолынан шыққан қолжазбаларын Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағатына табыстады.

Түркиядан алынған қағаз-құжаттардың саны шамамен жүзден асады, барлығы 340 бетті құрайды. Олардың көбі Мұстафа Шоқайдың шетелде жүрген грузин, әзірбайжан, осетин, украин, т.б. елдердің саяси тұлғаларымен жазысқан хаттары. 84 хат табылған, олар 188 беттен тұрады.

Жеке тұлғалардың хаттарын зерттеу, саралау: хат жазылған қоғамның ерекшелігін, өзгеріс динамикасын, стратегиялық ұстанымы мен көзқарасын анықтауға, түсінуге мүмкіндік береді. Хаттарда қазақ елінің экономикалық мүмкіндіктерін еселеуден бастап, басқа елдермен байланысқа түсу амалдары да толық баяндалады. Қазіргі көзқараспен қарасақ, хаттар ой бөлісу, алыста жатып ортақ жоспар құрудың да құралы қызметін атқарғанын байқаймыз.

Қазақ баспасөзінде хат түріндегі жазбаларды жариялау дәстүрлі болып саналады. Бұл эпистолярлық жазбалар, алдымен шежіре ретінде болса, содан соң, оқырманын ізгілікке тәрбиелейтін, бағыт беретін сара жол болды. Сонымен қатар, хаттар тарихи деректерді барынша дәл беретін проза түрі екенін де ескергеніміз жөн. Себебі хат жазушы жалпы көпшілікке емес, нақтылы адресатқа арнағандықтан, оның барынша шынайы болуы заңдылық.

Сәкен Сейфуллин 1924 жылы Қазақ елінің губерниялық һәм уездік совет комитеттерінің төрағаларына «Тіл жұмған ауыздың ішінде» деген тақырыптағы ашық хатын жариялады. Бұл хатта «Қазақ тілін кеңселерде жүргізуге көп бөгет бар... Кей жерлерде қазақ тілін кеңсеге кіргізбек түгілі қазақ азаматы аузын ашатын емес...» деп жазылған. Байқағанымыздай, ашық хатта Сәкен Сейфуллин ойын ашық жазған. Хатта XX ғасыр басындағы лексика мен стильдік сипаты анық көрінеді. Қарап отырсақ, сол замандағы хаттардың көбі қарапайым сөйлеу стилінің сөздерін мол қолданғанымен ерекшеленеді. Сонымен бірге, фразалық оралымдардың да көбіне қарапайым сөйлеу дискурсында пайдаланылатындары жиі қолданысқа түскен. Осыдан-ақ, эпистолярлық прозаның басты ерекшеліктері айқындалады. Ол – эпистолярлық прозаның халықтық сипаты.

«Социалды Қазақстан» газеті 1932 жылы (8 ақпан күнгі №32 санында) Сәбит Мұқановтың «Менің қатем қандай?» атты хатын шығарды. Онда ол өзінің үлкен екі қатесі туралы айтты. Алғашқысы «Қызыл Қазақстан» газетінде 1924 жылы шыққан «Жайлау үстінде» деген өлеңінде пролетариатқа дұшпан Мағжан, Жүсіпбек, Мұхтар әсеріне түскені, екіншісі «Еңбекші қазақ» газетінің 1925 жылғы басылымда «Қызыл әйнек» деген әңгімесінің алашордашылар: Сәдуақасов пен Қожановтарға еріп, Троцкийдің пікірі сияқты ой айтқаны туралы болатын [5, 212 б.]. Хаттың мазмұнынан сол тұстағы замана сипаты анық байқалады. Себебі, осы хаттардан кейін Алаш зиялыларының соңынан шырақ алып түсушілер көбейгені белгілі. Қазақ халқының басындағы зор нәубет жылдар, тек қарапайым халықты ғана емес,

зиялы деген азаматтардың да өмірін қиындатып, құлға айналдырғаны белгілі. Олардың кейбірінің кеше ғана бірге жүрген жолдастарынан барынша қашқақтағаны да айқын. Бұл тек қазақ халқының ғана міні десек, қателесеміз. Басына қауіп төнгенде жанын арашалау үшін кез келген адам солай жасауы мүмкін. Бірақ, қазақтың өзегі мықты нағыз азаматтарының өздерінің алған беттерінен қайтпағанын да білеміз. Алайда, бұл басқа зерттеу болмақ. Дегенмен, хаттар арқылы адам болмысы мен азаматтық рухты тану мүмкіндігі туары айқын. Сәбит Мұқановтың жоғарыда аталған хаты қазіргі зерттеушілер үшін алаштанудағы жаңа парақтарды ашқаны анық.

Сол кездері газет беттерінде ақындарға оқырмандарынан келген хаттар да жарияланып тұрды. Мысалы, «Социалды Қазақстан» газетінің 1934 жылғы 12 мамыр күнгі санында екі оқырманнан Сәбит Мұқанов пен Сәкен Сейфуллинге ашық хаттар келді. Хатта Сәбит Мұқановқа: «Сұлушаш» шығармасындай өлең неге бермейсіз? Сіздің қара сөзіңіз әлі үлгіге түскен жоқ. Өлеңде неге көркемдей алмай келесіз? Соңғы жылдарда өлеңдеріңіздің көлемі ұлғайып, поэмаларыңыздың саны көбейгенімен, сапасына не себепті аз көңіл бөлдіңіз деген сауалдар қойылған.

Осы «Социалды Қазақстан» газетінің 30 мамырдағы санында тағы да екі оқырманның «Ардақты Сәкен ағай» деп басталатын хаты басылған. Онда Сәкен Сейфуллинге оның соңғы уақытта шығармашылықпен аз айналысып жүргенін айтып, себебін сұрайды. Бұдан байқағанымыз – екі ақынның шығармашылығына деген халықтың тілегі, халықтың қалауы көрінеді. Қазақ халқында «халық айтса, қалып айтпайды» деген сөз бар. Халықтың өздерінің сүйікті қаламгерлерінің шығармашылығын жіті бақылап, бағытын саралап отыратыны осы хаттардан айқын аңғарылады.

XX ғасыр тарихында халық жазушысы Сәбит Мұқановтың қаламгерлерге, замандастарына жазған хаттары – эпистолярлық бағалы мұра болып есептеледі. Сәбит Мұқановтың эпистолярлық мұрасының тақырыптары өте ауқымды. Қаламгердің хаттары – әдебиет тарихшысының өмірбаянын зерттеу үшін, қазақ әдебиеті тарихы, ұлттық әдебиеттану үшін аса құнды мәліметтер. Жазушының сырға толы жазылған хаттарының барлығы – эпистолярлық әдеби шығарма. Қаламгер үшін эпистолярлық жанр өте елеулі. Сәбиттанушы Кұлбек Ергөбекұлы жазушының тағдыры жайлы жазылған «Келбет» деген еңбегінде қаламгердің эпистолярлық мұрасында қамтылған мәселелерді жинақтап көрсетеді: а) жазушы азаматтығы, дүниетанымы; ә) жалпы сөз өнері, шығармашылық іс жөнінде көзқарасы, толғаныстары; б) жазбақ шығармасына материал жинау құралы; в) жазушының жеке бір шығармасының шеберханасы хақында; г) көңіл-күй әуендері, психологиясы, қаламгерлік дағды машығы турасында болып келеді [6]. Байқағанымыздай, жазушы шеберханасын, оның психологиялық әлемін ашуда эпистолярлық жазбалардың рөлі зор. Жазушы шығармашылығы ғана емес, жалпы қазақ әдебиеті мәселелерін қарастыруда С. Мұқановтың хат-мұрасы көп пайдалы қызмет атқара алады. Оларда қаламгер өмір сүрген заманның шынайы бейнесі көрінеді.

С. Мұқановтың хат мәдениетін меңгеруі туралы зерттеушілер Б. Әлімжанов пен Қ. Ергөбековтің зерттеуінде қаламгердің өз аузынан айтылған мынадай дәлел келтіріледі. Қаламгердің сөздерінен жазушылық мәдениетіне орыс, шетел әдебиеті классикасына сырға толы хаттардың әсер еткендігі көрінеді [7, 177 б.]. Башқұрстанның халық ақыны Сәйфи Құдашқа 1965 жылы 30 сәуірдегі жазған хатында өзінің «Хаттар мен хаттасулар» деген қалың кітап жасау ниеті бар екенін және Сәйфи Құдашпен жазысқан хаттардың біразын соған кіргізбек екенін хабарлайды [5, 265 б.]. Жазушының хат жанрына назар аударуы тегін емес. Себебі хаттар арқылы тек тарихи деректер емес, сол кездегі қоғамның әлеуметтік жағдайын да білуге болады. С. Мұқановтың эпистолярлық проза жанрында біршама еңбек еткені және өзінің көркем шығармаларында хат арқылы тартыс тудырып, шығарма сюжетін ширататынын да білеміз. Мәселен, «Мөлдір махаббат» романындағы кейіпкерлердің хат жазысуы арқылы берілетін сюжетті желі бұған дәлел.

XX ғасырда жазылған көптеген көркем шығармалар эпистолярлық проза түрінде келді. Бұл қазақ әдебиетіндегі проза жанрының бір ізденісі деуге болады. М. Сералиннің «Гүлқашима», С. Торайғыровтың «Қамар сұлу», Ж. Аймауытовтың «Ақбілек», т.б. шығармаларда кейіпкерлер арасындағы хаттар жалпы шығарма оқиғасының дамуына әсер етеді.

Қазақ даласындағы күрделі кезеңнің қоғамдық-әлеуметтік сипатын танытатын С. Мұқановтың «Мөлдір махаббат» шығармасы – XX ғасырдағы қазақ прозасының ең алғашқы көлемді әрі романтикалық сипаттағы романы. Шығарманың «Сүйген жар» атты екінші бөлімі Бүркіт пен Бәтестің ғашықтық хаттарынан тұрады. Ол хаттар Бүркіттің қалаға оқуға кеткен кезінен басталады. Ғашықтар арасында жазылған нақты хаттар саны белгісіз. Екі жақтан жолданатын хаттар «Бәтесім», «Бөкенжан», «Ақботан», «Кіршіксіз көңілден Бөкенің», т.б. деп басталып, аяқталып отырады. Автор бұл жерде хаттардың адресаты мен адресанттарын осылай көрсетіп отырады. Хаттардың негізгі мазмұнында бір-бірінен жырақта жүрген қыз бен жігіттің өзара сезім-күйлері, сырлары, хабар алмасулары, кеңесулері баяндалады. Романда ғашықтардың махаббатқа толы хаттары қара сөзбен берілгенімен, олардың поэтикалық тілі эмоционалдық, экспрессивтік баяндау стилімен ерекшеленеді: «Менің махаббатық сезімім бесікте емес, Сарықопаның үстінде, қыраулы қыста тұтанып кеткен сияқты... содан бері ол ай сайын, күн сайын, сағат сайын емес, минут сайын қызына түсіп келе жатқан сияқты... бұған дейін іште ғана өшіріп келе жатқан бұл ыстық сезім, сені енді көрсем лап ете түсетін сияқты...» [8, 174 б.]. Сонымен бірге шығармада кейіпкерлердің бір-біріне сүйіспеншілікпен жазылған хаттары олардың ойлары мен портретін берудің бір тәсілі ретінде де қолданылған. Хат адамның «ішкі монологы» болып табылатындықтан, ол шығарма кейіпкерлерінің ойларын тікелей әрі шынайы түрде жеткізуіне мүмкіндік береді. Хат-монолог арқылы берілген сезім күйі кейіпкерлердің психологиялық жағдайын, сезім ерекшелігін аңғартады. Берілген үзіндіде бейнелі түрде махаббат сезімін оттың символдық сипатында алуы да қазақ халқының ұлттық діліне сай алынған. Хаттағы «тұтанып», «қызына түсіп», «өшіріп келе жатқан», «лап ете түсетін» деген тіркестер

арқылы автор кейіпкердің махаббат сезімінің оттың жануын сипаттайтын сөздермен беріп, оның махаббатының шынайылығын білдіреді. Яғни, пайда болып, өршіп жанған от сияқты деп бір ауыз сөзбен беруге болатын қимыл-әрекетті бейнелі түрде жеткізеді.

С. Мұқановтың «Мөлдір махаббат» романының басты арқалаған тақырыбы – махаббат туралы болғанымен, қазақ қоғамындағы ең өзекті тақырыптардың бірі болған – әйел теңсіздігі мәселесін де қозғайды. Сол тұстағы қазақ қоғамының әйел адамға деген көзқарасы Бүркіттің әкесі Әбеудің жағымсыз образы арқылы сипатталады. Анасын әменгерлікпен алып қашып келуі, ұлы Текебайға жарты пұт тарыға он жастағы қызды сатып алып беруі, Меруерт пен Жібек есімді қыздарын да қалың малға сатып ұзатып жіберуі, бар малынан айырылып үйіне келгенде бар ашуын әйелінен алып, Бүркіттің анасын өлімші етіп сабап тастауынан сол тұстағы қазақ қоғамындағы әйел адамның қадірінің әбден төмендегенін анық аңғаруға болады. Романдағы қазақ әйелінің жағдайын суреттей отырып, С. Мұқанов бір отбасылық оқиғалар арқылы жалпы елдің де әлеуметтік сипатын береді.

Түйіндей келе, қазақ әдебиетіндегі прозалық шығармалардың ХХ ғасыр басында жаңа түр тауып, оқиғалардың шешімін шығаруда, кейіпкерлердің байланысын орнатуда хат дискурсының өзіндік зор үлесі болды деуге болады.

Нәтижелер

ХХ ғасырдағы қазақ зиялыларының хаттарынан ХХ ғасырдың басындағы Қазақстан мен Орта Азия елдеріндегі тарихи оқиғалар мен сол кезеңдегі саяси және қоғам қайраткерлері туралы толық мәлімет алуға болады. Мәселен Алаш автономиясы Қоқан автономиясының құрылуы мен құлауы, большевиктердің билікке келуі, Кеңес үкіметінің аз ұлттарға қатысты ұстанымы,

А. Байтұрсынұлының, М. Шоқайдың хаттарынан көрінеді. Осы кезеңде жазылған хаттарында қазақ зиялылары өздерінің саяси-идеологиялық қарсыластары туралы, ұлттың тіліне, әлеуметтік мәселелеріне қатысты ойларын өткір жазады.

Қорытынды

ХХ ғасыр әдебиетіндегі қазақ эпистолярлық жанрын тақырыптық жағынан төмендегідей жітеуге болады (1-кесте).

№	Тақырыбы	Үлгілері
1	Елдің әлеуметтік мәселелеріне қатысты жазылған хаттар	А.Байтұрсынұлының «Ленинге хаты», С.Сәдуақасовтың, М.Әуезовтің, Ә.Ермековтың, Б.Мұстамбаевтың және басқа да ұлт зиялыларының орталық комитетке, өлкелік комитетке жолдаған хаттары
2	Ғылым-білім саласына, тіл мәселесіне байланысты жазылған хаттар	С.Сейфуллиннің «Қазақстанның губерниялық һәм уездік совет комитеттерінің төрағаларына «Тіл жұмған ауыздың ішінде» деген ашық хаты
3	Достық қарым-қатынас үлгілерін көрсететін хаттар	А.Байтұрсынұлының замандас інісі М.Дулатовқа жазған хаттары

4	Көркем шығармаларда кездесетін эпистолярлық жанр үлгілері	М.Сералиннің «Гүлқашима», С.Торайғыровтың «Қамар сұлу», Ж.Аймауытовтың «Ақбілек», т.б. шығармалар
---	---	---

Кесте – 1. XX ғасыр қазақ әдебиетіндегі эпистолярлық жанр түрлері

Қорыта айтқанда, XX ғасырдағы қазақ зиялыларының тарихы мен тағдырына қатысты ақтаңдақтарды ашуда олардың арттарында қалған мол мұрасының бір парасы болып табылатын эпистолярлық прозаның маңызы ерекше. Сондықтан да эпистолярлық мұраның мол көзі болып табылатын: ресми, іскери, тұрмыстық, достық және тағы басқа да түрлерін жинау, зерттеу, ғылыми айналымға енгізу бүгінгі күні маңызды болып отыр. Хат түрлерінің әр замандағы ерекшеліктері туралы жазылған еңбектерді зерделей отырып, олардың әдебиет тарихының кейбір ақтаңдақ беттерін қалпына келтіруде маңызды екенін байқаймыз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Әдебиет терминдерінің сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 384 б.
 [2] Кемелбаева А. Эпистолярлық жанрдың жасампаздығы // «Қазақ әдебиеті» газеті. – №1. – 2022. – 22 б.
 [3] Қабдолов З. Әдебиет теориясының негіздері. – Алматы: Мектеп, 1984. – 380 б.
 [4] Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. Мақалалар, хаттар, А. Байтұрсынұлы туралы құжаттар мен материалдар. – Алматы: «Елшежіре», 2013. – 384 б.
 [5] Қайырбеков Ә. Мұқановтың хатханасы – Письмотека Муканова. – Алматы: «Полиграфкомбинат», 2018. – 392 б.
 [6] Ергөбек Қ. Келбет (Сәбит Мұқановтың тағдыры). – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020. – 624 б.
 [7] Әлімжанов Б., Ергөбеков Қ. Хаттар және хаттасулар // Жұлдыз әдеби-көркем, қоғамдық-саяси журнал, 1978. – 221 б.
 [8] Мұқанов С. Мөлдiр махаббат. Роман. – Алматы: Атамұра, 2006. – 520 б.

REFERENCES

- [1] Ädebiet terminleriniñ sözdigi (Dictionary of literary terms). Almaty: Ana tılı, 1996. 384 p. [In Kaz.]
 [2] Kemelbaeva A. Epistolärlyq janrdyñ jasampazdyğy (Creation of the epistolary genre) // «Qazaq ädebieti» gazetı. №1. 2022. 22 b. [In Kaz.]
 [3] Qabdolov Z. Ädebiet teoriasynyñ negızderı (Fundamentals of literary theory). Almaty: Mektep, 1984. 380 p. [In Kaz.]
 [4] Baitürsynüly A. Alty tomdyq şyğarmalar jinağy. Maqalalar, hattar, A. Baitürsynüly turaly qūjattar men materialdar (Collection of works in six volumes. Articles, letters, documents and materials about A. Baitursynov). Almaty: «Elşejire», 2013. 384 b. [In Kaz.]
 [5] Qaiyrbekov Ä. Mūqanovtyñ hathanasy – Pismoteka Mukanova (Letter library Mukanova). Almaty: «Poligrafkombinat», 2018. 392 b. [In Kaz.]
 [6] Ergöbek Q. Kelbet (Säbit Mūqanovtyñ tağdyry) (Image (the fate of Sabit Mukanov)). Nūr-Sūltan: Foliant, 2020. 624 b. [In Kaz.]
 [7] Älimjanov B., Ergöbekov Q. Hattar jäne hattasular (Letters and correspondence) // Jūldyz ädebi-körkem, qoğamdyq-saiasi jurnal, 1978. 221 b. [In Kaz.]
 [8] Mūqanov S. Möldir mahabbat. Roman. Almaty: Atamūra, 2006. 520 b. [In Kaz.]

РАЗВИТИЕ КАЗАХСКОЙ ЭПИСТОЛЯРНОЙ ПРОЗЫ НАЧАЛА XX ВЕКА

*Калижарова Ж.Т.¹

*¹Докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан,
e-mail: kalizharovazhadyra@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются открытые письма и письменные данные казахской интеллигенции начала XX века, связанные с судьбой нации, языковыми проблемами, а также их частные письма из переписки с видными государственными и общественными деятелями, писателями, рядовыми читателями.

Цель статьи – рассмотреть письма казахских писателей начала XX века, определить содержание их писем, художественную структуру, представление об обществе и реалиях времени. Можно констатировать, что казахская интеллигенция проявила большую основательность в эпистолярном жанре. Для достижения поставленных целей была проведена работа по отбору и тематической классификации эпистолярных произведений начала XX века. Раскрыто и проанализировано содержание писем А. Бокейхана, А. Байтурсынова, М. Шокая, С. Сейфуллина, С. Муканова на различные темы. Кроме того, авторы приняли во внимание использование элементов эпистолярного жанра в произведениях художественной литературы. Эпистолярные произведения начала XX века ранее не являлись объектом изучения отечественными литературоведами. Авторы статьи восполняют этот пробел и тематически классифицируют эпистолярный жанр в литературе XX века.

В ходе написания статьи были взяты за основу традиционные методы научного анализа и синтеза, хронологический, комплексный анализы.

Благодаря анализу переписки между писателями в начале XX века, было установлено, что чаще всего в них речь идет о судьбе литературы, художественного произведения, наследии нации, положении народа, проблемах родного края. Эпистолярную прозу начала XX века автор классифицирует следующим образом: письма, написанные по социальным вопросам страны; письма, написанные по вопросам науки и образования, проблемам языка; письма, показывающие образцы дружеского общения; эпистолярные жанровые образцы, встречающиеся в художественных произведениях.

Статья вносит вклад в изучение дисциплины «Литературная критика», преподаваемой в высших учебных заведениях. Результаты исследования могут быть использованы в качестве дополнительного учебного материала при подготовке к лекциям и практическим занятиям, предназначенным для ознакомления с жизнью и творчеством писателей.

Ключевые слова: эпистолярное наследие, эпистолярный жанр, архив, рукопись, проблема литературы, литературная критика, литературное наследие, культурное наследие

THE DEVELOPMENT OF KAZAKH EPISTOLARY PROSE OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY

*Kalizharova Zh.T.¹

*¹Doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University, M.O. Auevov
Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: kalizharovazhadyra@mail.ru

Abstract. The article examines open letters and written data of the Kazakh intelligentsia of the early twentieth century related to the fate of the nation, language problems, as well as their private letters from correspondence with prominent state and public figures, writers, ordinary readers.

The purpose of the article is to examine the letters of Kazakh writers of the early twentieth century, to determine the content of their letters, the artistic structure, the idea of society and the realities of time. Thus, it can be stated that the Kazakh intelligentsia showed great thoroughness to the epistolary genre. To achieve this goal, work was carried out on the selection and thematic classification of epistolary works of the early twentieth century. The content of letters of A.Bukeikhanov, A.Baitursynov, M.Shokay, S.Seifullin, S.Mukanov on various topics was disclosed and analyzed. In addition, the expression of the epistolary genre in fiction was taken into account. In addition, the authors took into account the use of elements of the epistolary genre in works of fiction. Epistolary works of the early twentieth century were not previously the object of study by Russian literary critics. The authors of the article fill this gap and thematically classify the epistolary genre in the literature of the twentieth century.

In the course of writing the article, traditional methods of scientific analysis and synthesis, chronological, complex analysis were taken as a basis.

Thanks to the analysis of correspondence between writers at the beginning of the twentieth century, it was found that most often they deal with the fate of literature, a work of art, the heritage of the nation, the situation of the people, the problem of the native land. The author classifies the epistolary prose of the early twentieth century as follows: letters written on social issues of the country; letters written on science and education, language problems; letters showing samples of friendly communication; epistolary genre samples found in works of fiction.

The article contributes to the study of the discipline «Literary Criticism» taught in higher educational institutions. The results of the research can be used as additional educational material in preparation for lectures and practical classes designed to familiarize with the life and work of writers.

Keywords: epistolary heritage, epistolary genre, archive, manuscript, problem of literature, literary criticism, literary heritage, cultural heritage

Статья поступила 25.11.2022